

Materiały

ROZPRACOWANIE ORGANIZACJI „OJCZYŻNA” PRZEZ MINISTERSTWO BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO – WĄTEK POZNAŃSKI

Organizacja „Ojczyzna”¹ została utworzona w Poznaniu na przełomie września i października 1939 r. Związana ideowo z szeroko pojętym obozem narodowym, głosząca prymat zasad etyki katolickiej w życiu publicznym i prywatnym, stawiała pracę nad odbudową niepodległej państwowości polskiej ponad podziały polityczne. Dlatego też od początku wspierała struktury Polskiego Państwa Podziemnego, inicjując i organizując Główną Delegaturę Rządu RP dla ziem wcielonych do III Rzeszy oraz udzielając pomocy kadrowej i organizacyjnej przy tworzeniu struktur Okręgu Poznańskiego ZWZ. Siatka terenowa organizacji w ciągu 1940 r. sięgnęła poza Wielkopolskę. Szczególne znaczenie miała działalność na terenie Generalnego Gubernatorstwa wśród uciekinierów z ziem zachodnich, jak również osób wysiedlonych z tych terenów przez okupanta. „Ojczyzna” zorganizowała w Warszawie Biuro Głównego Delegata Rządu dla ziem wcielonych (późniejsze Biuro Zachodnie Delegatury Rządu na Kraj), Biuro Oświatowo-Szkolne Ziem Zachodnich, Studium Zachodnie, a także współtworzyła Departament Informacji i Prasy Delegatury Rządu RP na Kraj (Sekcję Zachodnią oraz Sekcję Informacji i Propagandy), Uniwersytet Ziem Zachodnich, Korpus Zachodni Armii Krajowej, czy Wydział Zachodni Głównej Kwatery Szarych Szeregów. Organizacja współpracowała także z innymi departamentami Delegatury (jak Departament Oświaty i Kultury, Departament Spraw Wewnętrznych, Departament Pracy i Opieki Społecznej czy Sekcja Finansowa). W połowie 1944 r. kierownik „Ojczyzny” został zaprzysiężony do Rady Jedności Narodowej – parlamentu Polski Podziemnej. Jak widać choćby z nazw instytucji Polskiego Państwa Podziemnego, w których pracę „Ojczyzna” się włączała, główny wysiłek organizacji skierowany był na działalność charytatywną, tajne szkolnictwo, informację i propagandę, a także tworzenie konspiracyjnych struktur polskiej administracji cywilnej na ziemiach wcielonych do Rzeszy oraz

¹ Szerzej na temat tej organizacji zob. J. J. Nikisch, *Organizacja „Ojczyzna” w latach 1939-1945*, „Więź” 1985, nr 10-12; E. Serwański, *Myśl zachodnia w działalności politycznej Wielkopolan w okresie okupacji hitlerowskiej*, w: *Polska myśl zachodnia w Poznaniu i Wielkopolsce, jej rozwój i realizacja w wiekach XIX i XX*, pod red. A. Kwileckiego, Poznań 1980, *passim*; tenże, *W kregu myśli zachodniej. Wspomnienia i zapiski Wielkopolanina*, Poznań 2003, *passim*; Z. Bednorz, *Lata krecie i orłowe*, Warszawa 1980, *passim*; „Ojczyzna” 1939-1945. *Dokumenty, wspomnienia, publicystyka*, pod red. Z. Mazura i A. Pietrowicz, Poznań 2004.

przygotowywanie kadr do pracy na terenach zwanych wtedy ziemiami postulowanymi, rozciągających się na zachód od przedwojennej granicy państwa polskiego do linii Odry i Nysy Łużyckiej. Przesunięcie granicy Polski do linii tych rzek uznała „Ojczyzna” już wiosną 1940 r. za jeden z głównych celów wojny z Niemcami. Do trwałego dorobku organizacji w dziedzinie informacji i propagandy zaliczyć można wiele wydanych konspiracyjnie publikacji (np. *Z pierwszej linii frontu*, *Śląsk wierny Ojczyźnie*, *Honor i Ojczyzna*, *Polska-Niemcy. Dziesięć wieków zmagania*, trzy książki z cyklu *Ziemie Powracające*, czasopisma „Biuletyn Zachodni”, „Kultura Polska”, „Ziemie Zachodnie Rzeczypospolitej” czy „Zachodnia Straż Rzeczypospolitej”), a także kilkanaście obszernych raportów sytuacyjnych z ziem wcielonych do Rzeszy. Trzeba przy tym pamiętać, że była to organizacja o charakterze kadrowym, której liczebność szacuje się na zaledwie ok. 500 osób. Były to jednak niemal w 100 procentach osoby z wykształceniem wyższym, obdarzone talentem organizacyjnym i kreatywnym.

W obliczu dramatycznych wydarzeń drugiej połowy 1944 r., a zwłaszcza po upadku powstania warszawskiego, organizacja opowiedziała się za linią polityczną Stanisława Mikołajczyka (a więc za osiągnięciem politycznego kompromisu z ZSRR) oraz za wysunięciem maksymalnych żądań granicznych na zachodzie. „Bez względu na los naszej granicy wschodniej przegranie możliwości rewindykacyjnych na odcinku zachodnim oznaczałoby przegraną wojnę. (...) Realizm polityczny zmusza nas w obecnym układzie sił międzynarodowych do postawienia zagadnienia ziem zachodnich na płaszczyźnie suwerenności Polski” – czytamy w piśmie kierownika „Ojczyzny” J. J. Nikischa do Przewodniczącego RJN Kazimierza Pużaka z dnia 15 XI 1944 r.² Zimowa ofensywa Armii Czerwonej i perspektywa zajęcia przez nią nie tylko terenów Polski Zachodniej, ale także ziem postulowanych z jednej strony, a decyzje jałtańskie z drugiej, skłoniły kierownictwo organizacji do szukania sposobu zalegalizowania części wysoko kwalifikowanych w sprawach zachodnich „ojczyźniaków” i ich dorobku. 13 lutego 1945 r. prof. Zygmunt Wojciechowski ujawnił wobec premiera Edwarda Osóbki-Morawskiego tajny dotąd Instytut Zachodni i otrzymał obietnicę wsparcia jego prac³. 15 lipca 1945 r., w 17 dni po ukonstytuowaniu się Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej, w dwa tygodnie po rozwiązaniu się Rady Jedności Narodowej i Delegatury Rządu na Kraj, w 10 dni po cofnięciu uznania rządowi RP w Londynie przez jego zachodnich aliantów, na konspiracyjnym zebraniu w Poznaniu członkowie „Ojczyzny” podsumowali okupacyjną działalność organizacji i zastanawiali się nad perspektywami swojej pracy w nowych uwarunkowaniach politycznych. Strategię na najbliższą przyszłość zarysował zastępca Nikischa, Juliusz Kolipiński, stwierdzając, że

„Robimy to, co robić możemy w danej chwili i przy istniejących możliwościach. (...) czy do wolności doprowadzi nas czyn zbrojny, czy konstrukcyjna praca od wewnątrz? (...) żadna droga nie jest zamknięta. Dobór środków zależeć będzie od okoliczności (...) W obecnej sytuacji ciężar walki przesuwają się na odcinek wewnętrzny. Walka toczyć się będzie o niepodległość duszy polskiej (...) Jesteśmy grupą ideowo-polityczną o światopoglądzie chrześcijańskim i narodowym (...) Jednoczymy przywódców, twórców i realizatorów (...) Dążymy do władzy pojętej jako faktyczne wywieranie wpływu na wszystkie dziedziny życia narodowego (...) im więcej zbudujemy sami, tym więcej to, co stworzymy będzie

² „Ojczyzna”..., s. 164-165.

³ E. Serwański. *W kręgu...*, s. 166-176; Z. Mazur, *Antenaci. O politycznym rodowodzie Instytutu Zachodniego*, Poznań 2002, s. 427-448.

odpowiadało naszym pragnieniom i ideałom, a odbiegało od obcych nam ideowo i kulturalnie wzorców, które usiłuje się nam narzucić (...) Odcinek kultury stanowi najcenniejsze nasze dobro (...) na tym odcinku wrze walka najbardziej zacięta – totalna walka na śmierć i życie. Ją przegrać znaczy stracić na zawsze sens naszego samodzielnego bytu (...)”⁴

Oficjalnie postanowiono rozwiązać organizację, uznano TRJN oraz skrytykowano „wszelkie próby (...) anarchizacji życia polskiego”⁵. Członkowie „Ojczyzny” mieli wziąć czynny udział w życiu państwowym (z warunkiem nieangażowania się politycznego po stronie PPR), zajmując jako fachowcy stanowiska w administracji państwowej, zwłaszcza związanej z zagospodarowaniem Ziemi Odzyskanych (Biuro Ziemi Zachodnich w Ministerstwie Administracji Publicznej, Biuro Studiów Osadniczo-Przesiedleńczych tamże, Ministerstwo Ziemi Odzyskanych, Departament Ziemi Odzyskanych w Ministerstwie Oświaty, Komitet do spraw Propagandy Zagranicznej Ziemi Odzyskanych i Biuro Prac Kongresowych w Ministerstwie Spraw Zagranicznych) oraz w organizacjach społecznych (Polskim Związku Zachodnim, Zachodniej Agencji Prasowej) czy naukowych (Instytuty Zachodni, Śląski, Bałtycki)⁶.

*

Blizsze zainteresowanie się resortu bezpieczeństwa „Ojczyzną” jako organizacją (a nie jej poszczególnymi członkami) datuje się dopiero na drugą połowę 1947 r. Dobiegał wtedy końca etap nazwany przez Andrzeja Paczkowskiego okresem „podboju państwa”. Otwarty opór, zarówno zbrojny, jak i polityczny, został w wyniku masowego terronu i sfalszowanych wyborów złamany tak fizycznie, jak i w dużym stopniu moralnie. Sytuacja międzynarodowa nie stwarzała także perspektyw wsparcia opozycyjnej działalności w kraju przez „wielkie demokracje zachodnie”. Aparat bezpieczeństwa nie spoczął jednak na laurach. Kierownictwo resortu, a pod jego krytycznym okiem struktury terenowe, przystąpiły do szukania ukrytego wroga klasowego, którego znacznie trudniej było wykryć, gdyż „działa w formach ‘pozornie’ niezorganizowanych, lokuje się w aparacie państwowym i gospodarce, uprawia „sabotaż”. Zaczynał się okres „podboju społeczeństwa”, w którym terror powszechny miał doprowadzić do całkowitego zastraszenia społeczeństwa”⁷.

Informacje o „Ojczyźnie” napłynęły do resortu niemal jednocześnie z kilku różnych źródeł. Organizacja „przechodziła”, według żargonu ubeckiego, w zeznaniach czołowych działaczy Stronnictwa Narodowego – Władysława Jaworskiego, Zygmunta Lacherta, Mieczysława Pszona, Mariana Pajdaka oraz w zeznaniach pracowników Delegatury Rządu na Kraj, przede wszystkim Stanisława Miklaszewskiego⁸. 7 VII 1947 r. aresztowany został powiązany z kierowaną przez

⁴ „Ojczyzna”..., s. 195-196.

⁵ Tamże, s. 201-202.

⁶ Por. E. Męclewski, *Powrót Polski nad Odrę, Nysę Łużycką, Bałtyk. Szkice*, Warszawa 1971, s. 456, 457, 462-490, 501-532, 551-565, 572-578; L. Gluck, *Od ziem postulowanych do ziem odzyskanych*, Warszawa 1971, *passim*.

⁷ Por. A. Paczkowski, *Od sfalszowanego zwycięstwa do prawdziwej klęski. Szkice do portretu PRL*, Kraków 1999, s. 42-52, 55-57.

⁸ IPN 00231/173, t. 72 *Plan realizacji nielegalnej organ. antyrządowej pod krypt. „Mała*

Mieczysława Pszona Delegaturą Krakowską członek „Ojczyzny” Stanisław Roskosz. Jego przynależność do „Ojczyzny” nie została jednak z początku ujawniona⁹. Najważniejsze dla podjęcia decyzji o wszczęciu rozpracowania tej organizacji okazały się zeznania aresztowanego 8 IX 1947 r. w związku ze sprawą Adama Doboszyńskiego, członka kierownictwa „Ojczyzny” z czasów okupacji, Alojzego Targa¹⁰. Okrutnie maltretowany przyznał w listopadzie 1947 r., że „Ojczyzna” wznowiła swoją działalność w początkach 1946 r., a także, że niektórzy jej członkowie utworzyli organizację o nazwie „Mała Propaganda”¹¹.

Początek agenturalnego opracowania środowiska „Ojczyzny” przez WUBP w Poznaniu (sprawa sygnowana Ag. 104/47¹²) datuje się na 21 XI 1947 r. Przystąpiono wtedy do ustalania figurantów sprawy na tym terenie oraz zbierania danych niezbędnych do wytypowania kandydatów „na werbunek” i przeprowadzenia werbunków. Problemem zasadniczym był bowiem brak agentury wywodzącej się z tego środowiska. Posiłowano się więc informatorami Wydziału V o kryptonimach Samotny, Kazimierski, Sas, Wilk¹³.

Najwcześniejszy zachowany Plan opracowania ‘Ojczyzny’ (a obok niej „Małej Propagandy” i „Instytutu Środkowo-Europejskiego”) pochodzi z Centrali, a sporządził go w dniu 2 I 1948 r. Naczelnik Wydziału III Departamentu III MBP mjr Władysław Imiołek-Sliwa. Sprawie nadano kryptonim „Alfa”. Plan zatwierdził Dyrektor Departamentu III MBP ppłk Jan Tataj¹⁴. Uznano, że działalność tych trzech „antydemokratycznych nielegalnych organizacji składających się z elementów endeckich pochodzących ze sfer inteligencji jest tym szkodliwsza, że szereg czołowych członków zajmuje kierownicze stanowiska w aparacie państwowym a także odgrywa poważną rolę w życiu społecznym i gospodarczym kraju”. Celem „Ojczyzny” miało być „oprowadzenie najważniejszych odcinków życia państwowego, społecznego i gospodarczego na Ziemiach Odzyskanych i w instytucjach związanych z tym terenem, celem prowadzenia wywiadu i przygotowania się do objęcia władzy w sprzyjających warunkach (...) oraz uprawianie propagandy ustnej,

Propaganda”, 22 II 1949, s. 38; IPN 00231/173, t. 52 Wyciąg z zeznań Stanisława Miklaszewskiego 3 X 1947, s. 65, tamże, Wyciąg z zeznań Stanisława Miklaszewskiego 6 X 1947, s. 66, tamże, Wyciąg z zeznań własnych Zygmunta Lacherta 8 XI 1947, s. 67; Wyciąg z zeznań Stanisława Miklaszewskiego 24 XI 1947, s. 68; IPN Po 04/1300, t. 3 Wyciąg z zeznań Władysława Jaworskiego z 22 XI 1947 r., s. 155, 156.

⁹ IPN Po 0/5/324, t. 2; K. Romaniuk, *Nielegalna działalność po wyzwoleniu grupy b. członków organizacji politycznej pn. „Ojczyzna” krypt. „Omega”*, Warszawa 1980, s. 26, 27.

¹⁰ A. Targ (1905-1973), nauczyciel gimnazjalny na Śląsku, działacz narodowy, w czasie okupacji jeden z organizatorów podziemnej działalności na Śląsku Cieszyńskim, członek kierownictwa „Ojczyzny”, zastępca Delegata Rządu na województwo śląskie, więzień Gross-Rosen i Dora-Mittelbau, po wojnie zatrudniony w ZAP. IPN 00231/173, t. 72 *Plan agencyjno-operacyjnych przedsięwzięć do opracowania krypt. „Alfa”*. 16 VII 1948, s. 56; tamże, *Plan realizacji nielegalnej organizacji antyrządowej pod kryptonimem „Mała Propaganda”*, 22 luty 1949, s. 38.

¹¹ IPN Po 04/1300, t. 2 *Protokół przesłuchania A. Targa 17 XI 1947*, s. 106-108; tamże, *Protokół przesłuchania A. Targa 18 XI 1947*, s. 176-180.

¹² Taka sygnatura pojawia się np. w sprawozdaniach z wykonania planów pracy Wydziału III WUBP w Poznaniu w 1949 r. – Po 0/06/67, t. 53 z 130, *passim*.

¹³ IPN 00231/173, t. 72 *Plan agencyjno-operacyjnych przedsięwzięć do opracowania krypt. „Alfa”*, 16 VII 1948, s. 58.

¹⁴ IPN 00231/173, t. 72, *Plan opracowania grup „Ojczyzna”, „Mała Propaganda”, „Instytut Środkowo-Europejski”*, 2 I 1948 r., k. 10-25.

wewnętrznej i zewnętrznej, że obecna sytuacja w Polsce jest tymczasowa”. Taktyka organizacji miała polegać na „nie rozszerzaniu bazy organizacyjnej”, by zmniejszyć ryzyko dekonspiracji oraz na dążeniu do zachowania kadr w możliwie nienaruszonym stanie aż do momentu zmiany sytuacji w Polsce na korzyść reakcji”¹⁵. Dlatego też zebrania odbywały się rzadko i w nielicznych zespołach. Organizacja podzielona być miała na trzy środowiska: poznańskie, warszawskie i śląskie, którymi kierowali odpowiednio J. J. Nikisch (jednocześnie szef całej organizacji), Edmund Męclewski i Kazimierz Popiołek.

Obok organizacji „Ojczyzna” istnieć miało wiele siatek „wywiadowczych zorganizowanych i kierowanych przez wybitnych członków tej organizacji”¹⁶, a sięgających swoim rodowodem czasów Sekcji Zachodniej DI Delegatury Rządu. Kierownikiem ich miał być E. Męclewski. Na czele siatki śląskiej stać miał Zbyszek Bednorz, a poznańskiej Edward Serwański, należący jednocześnie do „Małej Propagandy”. Naczelnik Wydziału III Departamentu III MBP był przekonany o istnieniu takich, chwilowo nie ustalonych siatek, również na innych terenach Polski.

Z kolei „Mała Propaganda” miała być jedną z grup zorganizowanych na polecenie przebywającego na zachodzie byłego dyrektora Departamentu Informacji i Prasy Delegatury Rządu Stanisława Kauzika. Miała ona prowadzić „antydemokratyczną i antyrządową propagandę zwłaszcza wśród inteligencji, by ją pozyskać dla orientacji anglosaskiej”. „Mała Propaganda” miała zostać utworzona w drugiej połowie 1946 r. przez jednego z czołowych działaczy „Ojczyzny” – Kiryła Sosnowskiego, będącego jednocześnie „mężem zaufania kardynała Hłonda”¹⁷. Zespoły tej organizacji miały istnieć w innych większych miastach Polski. Przez powiązania personalne A. Targa, K. Sosnowskiego, Z. Wojciechowskiego i E. Męclewskiego z działaczami „Instytutu Środkowo-Europejskiego” oraz tzw. Ośrodka Opiniotwórczego, „Ojczyzna” i „Mała Propaganda” miały być częściami składowymi międzynarodowej organizacji „Międzymorze”, „tworu wywiadu angielskiego, będącej V kolumną anglosaskiego kapitalizmu”¹⁸.

Celem pierwszej fazy rozpracowania tych organizacji było doprowadzenie do „ustalenia ich składu osobowego, metod działania, zasięgu działalności oraz powiązania z ośrodkami zagranicznymi”¹⁹.

Jak widać inicjatywa wszczęcia agenturalnego rozpracowania organizacji „Ojczyzna” wyszła z MBP. Wszystkie Wydziały III właściwych terytorialnie Wojewódzkich Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego zobowiązane zostały do systematycznego informowania Departamentu III o przebiegu rozpracowania oraz do niepodejmowania żadnych przedsięwzięć bez uzgodnienia z Wydziałem III tegoż Departamentu.

W artykule tym skupić się pragnę głównie na wątku poznańskim rozpracowania, tylko w niezbędnym zakresie odwołując się do działań innych, włączonych do sprawy WUBP.

Przygotowana wstępna lista tzw. figurantów liczyła 9 osób w ośrodku poznańskim (J. J. Nikisch, K. Sosnowski, E. Serwański, Czesław Pilichowski, Stanisław Kubiak, Alfons Klafkowski, Tadeusz Kraszewski, Zygmunt Wojciechowski i Jan

¹⁵ Tamże, s. 23.

¹⁶ Tamże, s. 23.

¹⁷ Tamże, s. 24.

¹⁸ Tamże, s. 25.

¹⁹ Tamże, s. 10.

Zdzitowiecki), 6 osób w ośrodku warszawskim oraz 6 osób w ośrodku katowickim. Figurantami siatki wywiadowczej na Górnym Śląsku było 10 osób. Wreszcie w związku z organizacją „Mała Propaganda” rozpracowywanych miało być 9 osób, z tego grona na terenie Poznania znajdowali się K. Sosnowski, Stanisław Waszak, E. Serwański, Karol Marian Pospieszalski, Michał Pollak, Franciszek Jaroszewski²⁰ oraz kilka osób o nieustalonej tożsamości, w tym jeden ksiądz z poznańskiej kurii arcybiskupiej oraz dwóch księży Pallotynów²¹.

Wszyscy figuranci mający znajdować się na obszarze działania WUBP w Poznaniu zostali najpierw „ustaleni”, tzn. ustalony został ich aktualny adres, stan rodzinny, miejsce pracy, znajomości. Przeprowadzone zostały tzw. wywiady na osoby obserwowane oraz na członków ich rodzin. W rezultacie UB uzyskało pewną wiedzę o personaliach tych osób, ich losach podczas okupacji, stanie majątkowym, zatrudnieniu, poglądach, a nawet stanie zdrowia i wzajemnych stosunkach w rodzinie i sąsiedztwie. Zastosowano kontrolę korespondencji oraz podsłuch telefoniczny. Największym problemem był brak agentury wewnątrz środowiska „Ojczyzny”. Wykorzystywani w opracowaniu informatorzy o kryptonimach „Kazimierski”, „Samotny”, „Wilk”, „Beka”, „Kanarek”, „Jot” i „Stanisław” mieli ograniczone możliwości rozpracowania figurantów sprawy, mając z nimi jedynie kontakty zawodowe i sporadycznie towarzyskie. Dlatego palącą sprawą było zwerbowanie agentury spośród członków „Ojczyzny”²².

Na terenie Poznania pierwszą osobą przewidzianą do werbunku był Edward Serwański²³. 7 I 1948 r. oddelegowany został z Departamentu III do pomocy WUBP w Poznaniu kpt Adam (właściwie Abe) Domowski, który wraz z naczelnikiem Wydziału III kpt. Czesławem Mackiewiczem opracował szczegółowy plan wykorzystania miejscowej agentury dla zebrania informacji o Serwańskim²⁴.

12 III 1948 r. p.o. naczelnika Wydziału III WUBP w Poznaniu ppor. Stanisław Cozaś przedstawił „Plan werbunku” Serwańskiego, zatwierdzony przez dyrektora Departamentu III MBP ppłk Tataja. Spodziewano się, iż pomyślnie przeprowadzony werbunek pozwoli na rozpracowanie osób z kierownictwa organizacji, na ustalenie konspiracyjnej działalności tak „Ojczyzny”, jak i „Małej Propagandy” i siatki wywiadowczej E. Męclewskiego, sposobów kontaktowania się z „ośrodkami zagranicznymi”, a także „rozszyfrowanie antydemokratycznej akcji Watykańskiej prowadzonej przez Hlonda”. Nadzieje na uzyskanie zgody na współpracę opierano przede wszystkim na przywiązaniu Serwańskiego do rodziny (żony i 2-letniego synka oraz schorowanego ojca, któremu kandydat na werbunek pomagał materialnie). Stwierdzono iż kandydat jest zdolny i ambitny, a więc skusi go perspektywa „społecznego awansu”. Dodatkowym atutem miało być robotnicze pochodzenie

²⁰ W tym wypadku popełniono błąd w identyfikacji osoby, błąd przez długi czas nie zauważony przez funkcjonariuszy bezpieki, a nie sprostowany przez przesłuchiwanym. Członkiem kierownictwa „Ojczyzny” był faktycznie dr Zdzisław Jaroszewski. Tymczasem w rozpracowywanie dra Franciszka Jaroszewskiego włożyli funkcjonariusze WUBP w Poznaniu wiele bezsensownego wysiłku.

²¹ Tamże, s. 10-21.

²² IPN 00231/173, t. 72 *Raport o stanie opracowania „Alfa, 5 lipca 1948*, s. 48; tamże, *Plan agencyjno-operacyjnych przedsięwzięć do opracowania krypt. „Alfa”*, 16 VII 1948, s. 58-65.

²³ E. Serwański (1912-2000), absolwent prawa UP, w czasie okupacji współorganizator „Ojczyzny” i Delegatury Rządu w południowej Wielkopolsce, emisariusz Biura Zachodniego, kierownik Wydziału Informacji w Sekcji Zachodniej DI, po wojnie pracownik IZ.

²⁴ IPN 00231/173, t. 72 *Plan opracowania grup „Ojczyzna”, „Mała Propaganda”, „Instytut Środkowo-Europejski”*, 2 I 1948 r., s. 10, 12, 13.

E. Serwańskiego oraz fakt, iż „nie jest on zdecydowanym wrogiem ustroju demokratycznego”. Liczono wreszcie na zastraszenie „przedstawienie mu wysokiej kary jaką poniesie za swą przestępczą działalność”²⁵.

A oto jak przedstawiały się operacyjne przedsięwzięcia dotyczące werbunku. Na trzy dni przed ustaloną datą „tajnego zdjęcia”²⁶ Serwański miał być poddany ścisłej obserwacji. Po zatrzymaniu (ok. godziny 15, na drodze z pracy do domu) miał być doprowadzony do prywatnego mieszkania będącego w dyspozycji szefa WUBP w Poznaniu i tam przesłuchany. „Po uzyskaniu wyczerpujących danych wskazujących na szczere przyznanie się” dokonać miano formalności werbunkowych. Całą sprawę zamierzano zakończyć przed godz. 22, by nie wzbudzić podejrzeń w domu. Do przeprowadzenia werbunku wyznaczony został z-ca szefa WUBP w Poznaniu mjr Mackiewicz oraz wspomniany już pracownik Departamentu III MBP kpt. Domowski. Tymczasem – niespodziewanie dla funkcjonariuszy – kandydat na werbunek nie przystał²⁷. Został w związku z tym zatrzymany i przekazany Departamentowi III MBP do prowadzenia dalszego śledztwa. Do połowy kwietnia przetrzymywany był w areszcie śledczym MBP przy ul. Koszykowej, a następnie w więzieniu mokotowskim. Rodzina nie została przez dłuższy czas poinformowana o fakcie aresztowania E. Serwańskiego, ani o miejscu jego przetrzymywania²⁸.

Otrzymane przez Urząd Bezpieczeństwa w wyniku wymuszonych zeznań aresztowanych, donosów informatorów oraz prowadzonej inwigilacji „figurantów” informacje stanowiły podstawę do przygotowania planu kolejnych działań przeciwko środowisku „Ojczyzny”. Opracował go 16 VII 1948 r., a więc niemal cztery miesiące po aresztowaniu Serwańskiego, funkcjonariusz Sekcji II Wydziału III WUBP w Poznaniu Kazimierz Rauchut, a zatwierdził naczelnik Wydziału III ppor. Stanisław Cozaś²⁹. Rezultaty dotychczasowego śledztwa okazały się mizerne. Odmowa podjęcia współpracy z UB przez E. Serwańskiego spowodowała trudną sytuację dla „opracowującego” środowisko „Ojczyzny” aparatu poznańskiego

²⁵ IPN Po 04/1300, t. 1 *Plan werbunku E. Serwańskiego*, 12 III 1948, s. 139.

²⁶ Aresztowanie nastąpiło 20 III 1948 r. Archiwum m. Warszawy (AmW), Wojskowy Sąd Rejonowy (WSR), Sr 948/50, t. 1 *Protokół rewizji osobistej*, s. 4; IPN Po 04/1300 t. 1 *Protokół przesłuchania E. Serwańskiego*, 20 III 1948, s.27-29.

²⁷ IPN 00231/173, t. 72 *Plan agencyjno-operacyjnych przedsięwzięć do opracowania krypt. „Alfa”*, 16 VII 1948, s. 58. Podobnie fiaskiem zakończyły się próby werbunku członków „Ojczyzny” w Katowicach podjęte w następnym 1949 r. – Stanisława Wyrebskiego i Zbyszka Bednorza. Obaj zostali więc aresztowani (Wyrebski 21 II, a Bednorz 1 III). Z. Bednorz, literat, kierował śląską siatką informacyjno-propagandową Sekcji Zachodniej DI, redaktor naczelny „Zachodniej Straży Rzeczypospolitej”, autor *Śląsk wierny Ojczyźnie*, po wojnie dziennikarz, m.in. red. „Odry”; S. Wyrebski, księgowy, przedwojenny działacz Towarzystwa Czytelni Ludowych, członek „Ojczyzny”, zaangażowany w tajnym szkolnictwie, po wojnie dyrektor administracyjno-finansowy huty Szopienice. 6 II 1950 r. z kolei aresztowany został we Wrocławiu Teodor Biniaś, specjalista w handlu metalami nieżelaznymi, w czasie okupacji skrzynka kontaktowa „Ojczyzny” i Delegatury Śląskiej, po wojnie Dyrektor Państwowej Hurtowni Żelaza we Wrocławiu.

²⁸ AmW, WSR, Sr 948/50, t. 1. *Wniosek oficera śledczego MBP por. Stanisława Dzyndra do Naczelnej Prokuratury Wojskowej w Warszawie o zastosowanie tymczasowego aresztu wobec E. Serwańskiego*, Warszawa 5 IV 1948, s. 17. Pierwszy protokół przesłuchania E. Serwańskiego w MBP datowany jest na 2 IV 1948 r., tamże, s. 8; E. Serwański, *W kregu...*, s. 209, 210.

²⁹ IPN 0231/173 t. 72 *Plan agencyjno-operacyjnych przedsięwzięć do opracowania krypt. „Alfa”*, 16 VII 1948, s. 56-65.

WUBP, który – nie posiadając własnej agentury tkwiącej w tym środowisku – zmuszony był posiłkować się agenturą „wypożyczaną” z Wydziału V, która związana była z „ojczyźniakami” jedynie zawodowo. Właśnie brak agentury tkwiącej wewnątrz rozpracowywanego środowiska był w ocenie autora Planu, główną przyczyną braku konkretnych ustaleń personalnych i strukturalnych dotyczących działalności „Ojczyzny” i „Małej Propagandy”. Plan zawierał też krótką charakterystykę 12 figurantów sprawy³⁰ z podaniem najważniejszych stawianych im zarzutów oraz charakterystykę wykorzystywanej w rozpracowaniu agentury i jej możliwości. Przedstawiono następnie przewidywane działania wobec poszczególnych figurantów, które na tym etapie śledztwa sprowadzały się do zbierania informacji o ich losach zarówno w okresie przedwojennym, jak i w czasie okupacji i po wojnie oraz do bieżącej inwigilacji. Szczególną uwagą otoczyć miano kolejnych kandydatów do werbunku – Czesława Pilichowskiego i Stanisława Kubiaka³¹.

Jesienią 1948 r. naczelnik Wydziału III WUBP w Poznaniu por. S. Cozaś wystąpił do MBP o zatwierdzenie planu werbunku A. Rogalskiego. Podane w planie „Podstawy werbunku” przypominały do złudzenia argumentację używaną w omówionym wyżej „Planie werbunku” E. Serwańskiego. Tajnego zdjęcia miano dokonać między 21 października a 6 listopada 1948 r., a werbunek przeprowadzić miał osobiście por. Cozaś. Z nieznanых przyczyn poznańskie WUBP wycofało się z przeprowadzenia tej akcji³². W tym okresie nie przewidywano żadnych aresztowań.

Jednym z bodźców do podjęcia decyzji o częściowej realizacji sprawy „Alfa”, czyli o aresztowaniach, była wykryta w drugiej połowie 1948 r. „wielka afera sabotażowa” w Państwowych Zakładach Graficznych (dawniej drukarni św. Wojciecha) w Poznaniu. Okazało się, że aresztowani w październiku 1948 r. trzech dyrektorzy tych zakładów Cezary Stein, Tadeusz Żynda, a zwłaszcza Kazimierz Lesiński mieli powiązania z „Ojczyzną”³³. Wydaje się jednak, że zasadniczym powodem przystąpienia UB do dalszych aresztowań w środowisku „Ojczyzny” było fiasko dotychczasowego śledztwa.

22 lutego 1949 r. naczelnik Wydziału II Departamentu III mjr Roman Wysocki (Altajn) przedstawił Plan realizacji nielegalnej org. antyrządowej pod krypt.

³⁰ Byli to: K. Sosnowski, A. Rogalski, T. Kraszewski, J. J. Nikisch, S. Waszak, K. M. Pospieszalski, M. Pollak, A. Klafkowski, Cz. Pilichowski, S. Kubiak, ks. Jasiński, Z. Wojciechowski, tamże, s. 62-65.

³¹ W drugiej połowie sierpnia przeprowadzona została trzydniowa ciągła obserwacja S. Kubiaka, nie ma jednak żadnych danych dotyczących ewentualnego werbunku. IPN 00231/173, t. 30 *Zadanie na przeprowadzenie obserwacji*, 5 VIII 1948, s. 97. Znacznie później, bo dopiero w lutym 1954 r. funkcjonariusz Departamentu III MBP (Sekcja III Wydziału IV) chor. Henryk Pawlak przygotował „Raport o zezwolenie na opracowanie kandydata do werbunku w charakterze informatora”, który jednak, jako słabo umotywowany, nie otrzymał akceptacji przełożonych, tamże, s. 30-31.

³² IPN 00231/173, t. 32 *Raport o zatwierdzenie planu werbunku w sprawie „Alfa”*, 18 X 1948, s. 8-10. A. Rogalski został zatrzymany na parę dni w dwa lata później (27 X 1950 r.), tamże s. 56-58.

³³ IPN 00231/173, t. 72 *Plan realizacji nielegalnej organizacji antyrządowej pod krypt. „Mała Propaganda”*, Warszawa 22 II 1949 r., s. 39, 40; Po 003/230 *Ramowy plan rozpracowania org. „Ojczyzna” i innych organizacji i Związków pochodnych*, Poznań, 12 III 1949, s. 14. K. Lesiński, przedwojenny pracownik drukarni św. Wojciecha w Poznaniu, w czasie okupacji niemieckiej jeden z organizatorów „Ojczyzny” na terenie Wielkopolski; po wojnie dyrektor handlowy w przejętej przez państwo drukarni św. Wojciecha.

„Mała Propaganda”, zatwierdzony sześć dni później przez dyrektora Departamentu III MBP³⁴. Nadal problemem zasadniczym był brak agentury pochodzącej ze środowiska „Ojczyzny”. Jak to szczerze przyznał mjr Wysocki: „Konkretnych przejawów działalności wrogiej fig[urantów] drogą agenturalną nie ujawniliśmy”. Interpretując raczej życzeniowo informacje uzyskane przez Wydział IV WUBP w Poznaniu w związku z aresztowaniem dyrektorów PZG, mjr Wysocki doszedł do wniosku, iż „akcja sabotażowa prowadzona w PZG w Poznaniu była ściśle związana z działalnością org. ‘Ojczyzna’ i ‘Mała Propaganda’ (...) in-spiratorzy sabotażu w PZG byli właśnie zwerbowanymi przez Sosnowskiego księżmi (...) a org. Rauera była jednym z ogniw org. „Mała Propaganda”³⁵. Konkluzją tych wywodów był wniosek o przeprowadzenie „częściowej realizacji” i aresztowanie K. Sosnowskiego, J. J. Nikischa, ks. Antoniego Rauera, ks. Stanisława Czapli, ks. Romana Lena, ks. Franciszka Foreckiego oraz mec. Zdzisława Hawelskiego. Mjr Wysocki nie ukrywał swoich (i swoich przełożonych) oczekiwań, związanych z tymi aresztowaniami, pisząc że śledztwo „odsłonić nam może istotne formy organizacyjne, taktykę i metody działania podziemia (...), ujawnić może szereg ciekawych a nieznanych nam powiązań organizacyjnych inteligencji oraz kleru z zagranicznymi ośrodkami dyspozycyjnymi oraz wewnątrz kraju (...)”³⁶.

Na wniosek mjr Wysockiego, po uzgodnieniu z Departamentami IV i V, miała wyjechać do Poznania grupa operacyjna złożona z funkcjonariuszy Departamentów III, IV i V MBP, by na miejscu, we współpracy z poznańskim WUBP, przygotować szczegółowy „plan realizacji” oraz pokierować śledztwem.

Tak więc na polecenie Centrali i pod jej kuratelą WUBP w Poznaniu przystąpił do „częściowej realizacji” sprawy „Alfa”. Odpowiedni plan został przygotowany przez naczelnika Wydziału III por. S. Cozasia w dniu 7 III 1949 r. Zatwierdził go szef WUBP w Poznaniu płk Józef Mrozek³⁷. W związku z tym w nocy z 7 na 8 marca aresztowani zostali J. J. Nikisch³⁸ i K. Sosnowski³⁹. W mieszkaniach ich urządzone zostały „kotły”, zorganizowane wspólnie przez Wydział III i Wydział „A”. Aresztowani przewiezieni mieli być początkowo do aresztu przy ul. 27 Grudnia i rozmieszczeni oddzielnie. Naczelnik Wydziału Więziennictwa został zobowiązany do odpowiedniego

³⁴ IPN 00231/173, t. 72 *Plan realizacji nielegalnej organizacji antyrządowej pod krypt. „Mała Propaganda”*, Warszawa 22 II 1949 r. s. 38-42.

³⁵ Tamże, s. 41.

³⁶ Tamże, s. 42.

³⁷ IPN Po 003/230 *Plan częściowej realizacji sprawy „Alfa” i całkowitej realizacji sprawy „Odra”*, 7 III 1949 r., s. 40.

³⁸ J. J. Nikisch (1910-1996), przed wojną aplikant adwokacki w Rawiczu, działacz TCL i PZZ, w czasie okupacji organizator „Ojczyzny” w GG i jej kierownik od 1942 r., członek RJN, po wojnie adwokat w Poznaniu.

³⁹ K. Sosnowski (1910-1966), przed wojną publicysta i redaktor prasy katolickiej w Poznaniu, jeden z twórców „Ojczyzny”, współorganizator Głównej Delegatury Rządu dla ziem zachodnich i komendy okręgu poznańskiego ZWZ, twórca Sekcji Zachodnie i Sekcji Informacji i Propagandy DI, więzień Stuthoffu, po wojnie pracownik IZ, redaktor „Przeglądu Zachodniego”, następnie organizator Wydawnictwa Pallotinum.

„nastawienia agentury celnej”⁴⁰. W dniu następnym ppor. Roman Juchacz, oficer śledczy WUBP, przedstawił drobiazgowo rozpisany plan śledztwa⁴¹.

Wkrótce potem – 12 III – został opracowany przez zastępcę naczelnika Wydziału II Departamentu III mjr. Walentego Chmiela „Ramowy plan rozpracowania organizacji ‘Ojczyzna’ i innych organizacji i związków pochodnych”. Zatwierdził go sam wiceminister resortu gen. Roman Romkowski⁴².

Według najnowszych ustaleń „Ojczyzna” była „założona lub przynajmniej kierowana w okresie okupacji przez wywiad niemiecki, a po wyzwoleniu podjęta i kierowana przez obcy wywiad, najprawdopodobniej amerykański”⁴³. Przypisano „Ojczyźnie” winę za rozbicie przez *Gestapo* w 1941 r. Głównej Delegatury Rządu dla ziem wcielonych do Rzeszy. W interpretacji mjr. Chmiela bliskie związki „Ojczyzny” z *Gestapo* zaowocowały też utworzeniem Korpusu Zachodniego, którego siatka wywiadowcza miała ściśle współpracować z wywiadem niemieckim. Fakt przeniesienia części ludzi „Ojczyzny” i jej struktur na teren GG po fali aresztowań w Wielkopolsce, UB uznało dowód na to, iż wywiad niemiecki po „opanowaniu odcinka poznańskiego wysłał swoich agentów do Warszawy z konkretnymi zadaniami”⁴⁴. Główną „sprężyną działalności ‘Ojczyzny’ i centralnym agentem niemieckim” miał być kierownik organizacji J. J. Nikisch. Warto tu może stwierdzić, że dla znalezienia poparcia dla tych koncepcji funkcjonariusze WUBP nie wahali się sięgnąć do zeznań wysokiego rangą funkcjonariusza poznańskiego *Sicherheitsdienstu SS Hauptsturmführera* Herberta Stricknera (w Ramowym planie zwanego Sztrygner), który osobiście był odpowiedzialny za aresztowanie Delegata Rządu Adolfa Bnińskiego⁴⁵.

Ramowy plan zwracał szczególną uwagę na fakt niedostatecznego ciągle zbadania powiązań „Ojczyzny” z klerem, zwłaszcza, iż na współpracę z *Gestapo* wyraźnie nakładał się – w rozumieniu oficerów śledczych – „wątek watykański”. Reasumując mjr Chmiel podkreślał konieczność gruntownego rozpracowania działalności „Ojczyzny” zarówno w okresie okupacji, jak i po wyzwoleniu. Niezbędne miało być skoncentrowanie rozpracowań prowadzonych dotąd przez różne jednostki operacyjne i wydzielenie specjalnej grupy operacyjnej, która zajęłaby się wyłącznie „Ojczyzną” i jej pochodnymi (a więc „Małą Propagandą” i siatkami wywiadowczymi b. Sekcji Zachodniej) i która koordynowałaby prace wszystkich zainteresowanych jednostek operacyjnych. W samym WUBP w Poznaniu doprowadzono

⁴⁰ IPN Po 003/230 *Plan częściowej realizacji sprawy „Alfa” i całkowitej realizacji sprawy „Odra”*, 7 III 1949 r., s. 40; tamże *Raport Specjalny WUBP w Poznaniu Wydział III Sekcja II do Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego Departament III Wydział II*, 12 III 1949, s. 50. AmW, WSR, Sr 948/50, t. 1 *Postanowienie o zatrzymaniu Jacka Nikischa*, 8 III 1949 r., s. 90, tamże, *Postanowienie o zatrzymaniu Kiryla Sosnowskiego*, 8 III 1949 r., s. 175; H. Sosnowska, *Gościńce i rozstajne drogi. Opowieść rodzinna*, Poznań 2002, s. 197-201.

⁴¹ IPN Po 003/230 *Plan śledztwa sprawy p-ko członkom nielegalnej org. „Ojczyzna”, OP i AP...*, 8 III 1949 r., s. 42-46.

⁴² IPN Po 04/1300 t. 3 *Ramowy plan rozpracowania org. „Ojczyzna” i innych organizacji i Związków pochodnych*, 12 III 1949, s. 91-96.

⁴³ Tamże, s. 91.

⁴⁴ Tamże, s. 93.

⁴⁵ Por. IPN Po 003/230 *Ostatnie dane dotyczące sprawy Bnińskiego*, 24 VIII 1949 s. 101-103; tamże *Protokół przesłuchania H. Stricknera*, 22 XII 1948, s. 112-113. AmW WSR Sr 948/50, t. 2 *Protokół przesłuchania H. Stricknera*, 27 VII 1949 r., s. 4-8.

w tym czasie do bliskiego współdziałania naczelników Wydziałów III (Walka z Podziemiem), IV (Ochrona Gospodarki), V (organizacje wyznaniowe, polityczne i społeczne) i Śledczego. Jednak mjr Chmiel uważał za konieczne powołanie odrębnego ciała kierującego rozpracowaniem, złożonego z przedstawicieli MBP i naczelników zainteresowanych Wydziałów na szczeblu wojewódzkim⁴⁶. Nie dysponujemy jak na razie żadnym dokumentem potwierdzającym faktyczne powołanie takiego ciała.

Intensywnie prowadzone śledztwo nie dawało oczekiwanych rezultatów. W październiku 1949 r., w 7 miesięcy po aresztowaniu Sosnowskiego i Nikischa, śledztwo znalazło się, jak się zdaje, w impasie. „Ujawniono” wprawdzie „działalność organizacji ‘Ojczyzna’ w okresie okupacji i po wyzwoleniu”, jednak nie udało się „ujawnić” istotnych form działalności organizacji „Mała Propaganda”⁴⁷. W związku z tym por. Stanisław Gruniecki, naczelnik Wydziału III WUBP w Poznaniu rozważał działania, jakie należałoby podjąć, aby uwięzić rozpracowanie sukcesem. Doszedłszy do wniosku, że przesłuchanie znanych „bezpiece” członków „Ojczyzny” w charakterze świadków miałyby się z celem (były to bowiem osoby tak samo obciążone, jak te, które zostały już aresztowane), postawił on wniosek o aresztowanie kolejnych członków „Ojczyzny”: Cz. Pilichowskiego, S. Kubiaka, K. M. Pospieszalskiego oraz o dalsze „opracowywanie” mniej – jego zdaniem obciążonych – M. Pollaka, S. Waszaka, A. Rogalskiego, T. Kraszewskiego, A. Klafkowskiego oraz F. Jaroszewskiego (tego ostatniego typując do ewentualnego werbunku)⁴⁸.

Wydaje się, że plan por. Grunieckiego nie spotkał się z pełnym poparciem Centrali. Z pewnego rodzaju kontrpropozycją wystąpił kierownik Sekcji II Wydziału IV Departamentu III MBP kpt. Adolf Blajer⁴⁹. Stwierdził on m.in., że proponowane aresztowania nie byłyby w tym momencie słuszne, gdyż „nie mamy dostatecznych materiałów na podstawie których mogliby być aresztowani i sądzeni lecz ich działalność objęła by amnestia”⁵⁰. Za podstawową sprawę uznał on natomiast zwerbowanie „celowej agentury” dla rozpracowania środowiska „Ojczyzny” najpierw na terenie województwa poznańskiego, a następnie warszawskiego i katowickiego. Nie są nam znane dokumenty zawierające decyzje rozstrzygające pomiędzy tymi propozycjami. Niemniej wiadomo, iż osoby, o aresztowanie których wystąpił por. Gruniecki, aresztowane nie zostały.

12 XII 1949 r. por. Gruniecki przedstawił „Ramowy plan śledztwa w sprawie Sosnowskiego i towarzyszy”, zatwierdzony przez zast. szefa WUBP płk. Henryka Palka⁵¹. Wyniki prowadzonego od dwóch lat intensywnego rozpracowania były wciąż nikłe. Nadal nie ujawniono wielu osób zamieszanych w nielegalną działalność (funkcjonariusze byli przekonani, że organizacja była rozgałęziona), nie wyjaśniono powiązań organizacyjnych „Ojczyzny” z siatkami „wywiadowczymi”

⁴⁶ IPN Po 04/1300, t. 3 *Ramowy plan rozpracowania org. „Ojczyzna” i innych organizacji i Związków pochodnych*, 12 III 1949, s. 95.

⁴⁷ IPN 00231/173, t. 72 *Plan dalszej realizacji sprawy „Alfa” (org. „Ojczyzna” i „Mała Propaganda”)*, 18 X 1949, s. 90.

⁴⁸ IPN 00231/173, t. 72 *Plan dalszej realizacji sprawy „Alfa” (org. „Ojczyzna” i „Mała Propaganda”)*, 18 X 1949, s. 91.

⁴⁹ IPN 00231/173, t. 72 *Charakterystyka opracowania „Alfa”*, b.d. [X-XI 1949], s. 6-9.

⁵⁰ Tamże, s. 9.

⁵¹ Tamże, *Ramowy plan śledztwa w sprawie Sosnowskiego i towarzyszy*, 12 XII 1949, s. 110-121.

Sekcji Zachodniej i Służby (w rzeczywistości Sekcji) Informacyjno-Propagandowej. Struktura organizacyjna „Małej Propagandy” wciąż stanowiła zagadkę. „Ramowy plan” na kilkunastu stronach maszynopisu drobiazgowo analizował uzyskane dotąd informacje oraz określał kierunek dalszych przesłuchań, a nawet ustalał do czego to konkretnie powinni się przesłuchiwać przyznać.

Nie udało się zmusić uwięzionych do potwierdzenia faktu prowadzenia przez „Ojczyznę” działalności po wojnie. „Zeznania ich są w taki sposób sformułowane, że zaprzeczają zarazem wyżej opisanej działalności. Mówią o kontaktach, ale przedstawiają je jako niewinne kontakty towarzyskie”⁵². Na postawę aresztowanych członków „Ojczyzny”, zwłaszcza J. J. Nikischa, skarżył się mjr Chmiel, pisząc „w śledztwie Nikisch trzyma się bardzo mocno (...) jest bardzo opanowany i spokojny”⁵³.

O intensywności prowadzonego śledztwa mogą świadczyć daty przesłuchań. Zdarzały się dni, w których aresztowani poddawani byli nawet trzem kolejnym przesłuchaniom⁵⁴. O stosowanych przy tym metodach sporo już wiadomo. Dwaj członkowie „Ojczyzny” opisali, choć dość ogólnikowo, swoje uwięzienie i śledztwo⁵⁵. Zacytuje tutaj E. Serwańskiego: „To nie było aresztowanie, lecz podstępne uprowadzenie, porwanie z ulicy w Poznaniu (...) Wstępne ‘zarzuty’ (...) Ale droga do domu wolna. Wystarczy podpisać ‘umowę’ o współpracy. Odmówiłem. Wrzucono mnie do klitki pod schodami, w gówno i kałuże moczu. (...) zostałem trzy razy ‘rozstrzelany’, (...) przed ‘zabiciem’ podpisałem ostatecznie nieprzeczytany protokół, (...) ‘zginąłem’ na zakończenie śledztwa, uderzony – nie wiem czym w głowę i rzucony o ścianę. Obudziłem się w celi zlany nie potem, ale wodą; zostałem obłany w śledztwie przez oprawcę, ale mnie to ‘nie ocuciło’. Dwa i pół roku ‘śledztwa’ w Warszawie, po ‘Koszykowej’ Mokotów (...) Znowu Poznań: UB na placu Wolności i Młyńska. Znowu Warszawa. Tortury, bandytyzm, zdziczenie, chamstwo, nieludzkie warunki, bez jedzenia i picia, bez środków higieny (...)”⁵⁶.

29 VIII 1950 r. Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie pod przewodnictwem mjr. Zbigniewa Furtaka wydał wyrok w sprawie J.J. Nikischa, K. Sosnowskiego i E. Serwańskiego. Uznano wprawdzie wszystkich oskarżonych winnymi działania z zamiarem zmiany przemocą ustroju Państwa Polskiego, jednak wyłącznie poprzez przynależność do „nielegalnego związku pod nazwą ‘Ojczyzna’”, utrzymywania kontaktów z działaczami SN oraz zbierania wiadomości o sytuacji w kraju na „rzecz nielegalnego związku t.zw. ‘Delegatury Rządu’”⁵⁷. Nie było już mowy o współpracy z *Gestapo*, czy jakimkolwiek zagranicznym wywiadem.

⁵² Po 04/1300, t. 3, *Ramowy plan śledztwa w sprawie Sosnowskiego i towarzyszy*, 12 XII 1949, s. 110-121. Por. też Po 04/1300 t. 2 *Protokół przesłuchania podejrzanego* [K. Sosnowskiego] 10 XI 1949 r., s. 100. 00231/173, t. 72 *Charakterystyka opracowania „Alfa”*, s. 7.

⁵³ Po 04/1300, t. 3 *Ramowy plan rozpracowania org. „Ojczyzna” i innych organizacji i Związków pochodnych*, 12 III 1949, s. 96.

⁵⁴ Np. K. Sosnowski był przesłuchiwany trzykrotnie 9 III, 6 IV, 8 XI 1949 r., a dwukrotnie 14 III, 11 IV, 26 IV, 22 VIII, 2 XI i 9 XI 1949 r., J. J. Nikisch był przesłuchiwany trzykrotnie 4 XI 1949 r., a dwukrotnie 8 III, 10. III, 13 IV, 5 XI, 14 XI 1949 r.; E. Serwański był przesłuchiwany dwukrotnie 22 III i 3 IV 1948 r. AmW WSR Sr 948/50, t. 1 i 2, *passim*.

⁵⁵ Z. Bednorz, *Do wyjaśnienia*, Katowice 1993; E. Serwański, *W kręgu...*, s. 209-220.

⁵⁶ E. Serwański, *W kręgu...*, s. 209-210.

⁵⁷ AmW WSR Sr 948/50 *Wyrok w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 29 sierpnia 1950 r., s. 365-372; K. M. Pospieszalski, *Pracownicy Instytutu Zachodniego przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Warszawie 29 sierpnia 1950 r.*, „Kronika Miasta Poznania” nr 3, 1997, s. 288-296.

W trakcie rozprawy oskarżeni odwołali część złożonych w śledztwie zeznań, informując sąd, że zostały one na nich wymuszone w czasie przesłuchań. Mimo to sąd skazał J.J. Nikischa na karę 8 lat więzienia (złagodzoną na mocy amnestii do lat 4), K. Sosnowskiego również na 8 lat więzienia (bez zastosowania ustawy o amnestii, gdyż przyjęto w jego przypadku prowadzenie nielegalnej działalności od sierpnia 1947 r.), a E. Serwańskiego na 7 lat więzienia (zmniejszoną do 3,5 roku)⁵⁸.

W ciągu lat 1948-51 zapadły również wyroki w sprawach innych aresztowanych członków „Ojczyzny”. S. Roskosz został skazany przez WSR w Warszawie 6 VIII 1948 r. na karę 6 lat więzienia⁵⁹. Ten sam sąd skazał 27 VII 1949 r. A. Targa na 9 lat więzienia⁶⁰. K. Lesinski i T. Żynda skazani zostali 20 IV 1950 r. przez WSR w Poznaniu na karę 15 lat więzienia⁶¹. Z. Bednorz sądzony przez WSR w Warszawie 3 VIII 1950 otrzymał karę 15 lat więzienia (zmniejszoną na mocy amnestii do lat 8)⁶². S. Wyrębski skazany został przez WSR w Poznaniu 13 X 1950 r. na 5 lat więzienia. Karę tę darowano mu na mocy amnestii z 1947 r.⁶³ T. Biniś skazany został przez WSR we Wrocławiu 25 V 1951 r. na 5 lat więzienia⁶⁴.

Warto tu zwrócić uwagę, iż na wolności pozostawały często osoby znacznie bardziej „obciążone” (w rozumieniu UB) aniżeli te, które trafiały do więzienia. Przyczyny były z pewnością wielorakie. Liczono zapewne na obfity plon z inwigilacji tych osób. Jednocześnie powodowano w środowisku atmosferę nieufności i wzajemnych podejrzeń. Wreszcie, wyczerpani lękiem o przyszłość, ciągłą kontrolą, represjami o charakterze przede wszystkim zawodowym, a może i pewną niechęcią otoczenia ludzie ci mogli stać się z czasem łatwym łupem dla ubeckich werbowników.

Fakt aresztowania, a potem skazania niektórych członków „Ojczyzny” nie spowodował zaprzestania prowadzonej przeciwko temu środowisku pracy operacyjnej. Lata 1950-1952 przyniosły w niej nawet pewien przełom. Dokonano wtedy wielu udanych werbunków w środowisku członków organizacji. Pretekstem były tzw. kompromitujące materiały (przede wszystkim nieujawnienie się w związku z amnestią w 1947 r.). Jak udało się dotąd ustalić zwerbowani zostali: przez MBP informatorzy o kryptonimach „Patyk” (5 IV 1950), „Czekalski” (31 III 1951) i „Wacław” (17 IV 1952)⁶⁵. WUBP w Poznaniu posiadał informatorów: „Marabuta”

⁵⁸ AmW WSR Sr 948/50, *Wyrok...*, s. 366.

⁵⁹ Po 0/5/324, t. 1 S. Tucholski, *Obóz endecki. Nielegalna organizacja polityczna „Ojczyzna” kryptonim „Omega”*, Poznań, Warszawa, Katowice, 1979, s. 63.

⁶⁰ AmW WSR Sr 948/50 *Wyrok w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej*, 29 VII 1949, s. 82, 83. K. Heska-Kwaśniewicz, *Taki to mroczny czas. Losy pisarzy śląskich w okresie wojny i okupacji hitlerowskiej*, Katowice 2004, s. 119.

⁶¹ Trzeci z głównych oskarżonych, dyrektor C. Stein, nie mogąc znieść brutalnych metod śledztwa, popełnił w więzieniu samobójstwo.

⁶² K. Heska-Kwaśniewicz, *Taki to mroczny czas...*, s. 119, 120.

⁶³ IPN Po 0/5/324, t. 1 S. Tucholski, *Obóz endecki...*, s. 63.

⁶⁴ IPN Wr 039/9058, t. 2 *Wyrok w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej*, 25 maja 1951, s. 296-299.

⁶⁵ Resort posiadał wprawdzie od 1948 r. informatora „Toma” wywodzącego się ze środowiska „Ojczyzny”, lecz ten w roku następnym zdecydowanie odmówił współpracy. IPN 00231/173, t. 53 doniesienia „Tom”, s. 157-166; tamże, doniesienia „Czekalski”, s. 201-203; tamże, doniesienia „Patyk”, s. 221-230; tamże charakterystyka agenta ps. „Wacław”, s. 27, 58; IPN 00231/173, t. 52, s. 16, 51, 100 – informacje o agencie ps. „Patyk”; tamże charakterystyka agenta ps. „Wacław”, s. 52; IPN 00231/173, t. 30 doniesienia „Wacław”, s. 111, 112, 225; IPN 00231/173, t. 32 doniesienia „Wacław”, s. 61, 62.

(3 III 1950), „Andrzeja” (29 III 1950), „Piotra Czopka” (9 X 50), oraz „Szczepana” (23 XII 1952, który zresztą niemal natychmiast odmówił współpracy)⁶⁶.

W październiku 1950 r. wydzielona została do osobnego rozpracowania sprawa grupy osób powiązanych z jednej strony z akcją sabotażową w Państwowych Zakładach Graficznych, z drugiej – z „Ojczyzną”. „W planie operatywnych przedsięwzięć” wobec tego środowiska znajduje się też ocena sprawy „Alfa”⁶⁷. Jej „realizację” uznano za nieudolną, skutkiem czego pozostali na wolności figuranci i ściśle z nimi powiązana „wroga grupa kleru” zesłali do głębszej konspiracji. Funkcjonariusze UB sądzili, iż „wybitna wrogość i agresywność” tych ludzi nie pozwoli im jednak na zaniechanie dalszej działalności⁶⁸.

11 IX 1951 r. w Wydziale III WUBP w Poznaniu ponownie wszczęto rozpracowanie obiektowe „Alfa” na byłych członków „Ojczyzny”⁶⁹. Objęto nim 27 osób⁷⁰, z których 3 znajdowały się w więzieniu. Naczelnik Wydziału III kpt. Majkowski w przygotowanym w tym dniu raporcie stwierdził: „Organizacja ‘Ojczyzna’ wskutek nie udanych werbunków została częściowo zlikwidowana”, w związku z tym wiedza resortu o jej działalności opierała się w zasadzie na wynikach śledztwa. W jego trakcie „nie ujawniono jednak dostatecznie wielu szczegółowych momentów odnośnie powiązań i działalności poszczególnych członków ‘Ojczyzny’. Nie wyjaśnione zostały fakty konkretnej roboty wywiadowczej powiązanej z ośrodkami emigracyjnymi, jak również z wywiadem anglo-amerykańskim. Podobnie poza nazwiskami księży biorących udział w działalności ‘Ojczyzny’ po wyzwoleniu, poza ustaleniem, że Sosnowski utrzymywał kontakty z prymasem Hlondem i Wyszyńskim nie posiadamy żadnych innych danych”⁷¹. Raport stwierdza dalej usytuowanie się większości członków Ojczyzny w Instytucie Zachodnim, a także obsadzenie przez ojczyźniaków czołowych stanowisk w PZZ oraz w Związku Zawodowym Dziennikarzy i w Związku Literatów. Utrzymywali oni nadal ze sobą ściśle kontakty zawodowe i towarzyskie. W związku z tym bardzo trudno było ustalić faktyczny charakter tych kontaktów, zwłaszcza że „Ojczyzna” była – w ocenie funkcjonariuszy – „organizacją mafijną”⁷².

⁶⁶ IPN 00231/173, t. 53 *Raport o przebiegu rozpracowania obiektowego*, Sekcja IV Wydział III WUBP w Poznaniu, 29 XI 1952, s. 56-58. Jeśli chodzi o inne WUBP, to w Gdańsku zwerbowano „C-30” (4 I 1951), w Katowicach „O-5” (początek 1948), „Piotra” (13 XII 1948), „Lecha” (14 XI 51) i „Barbare” (1953). WUBP we Wrocławiu posiadał w tej sprawie informatora „1913” (1948). Ka 00144/986 *Teczka pracy agenta-informatora ps. „Piotr”*; IPN 00231/173, t. 33 *kwestionariusz agenta-informatora ps. „Lech”*, s. 66-67; tamże, „Plan pracy informatora ps. ‘Lech’”, s. 68-69; IPN 00231/173, t. 53, doniesienia „C-30”, s. 4, 5, 9, 18, 29, 24; tamże, doniesienia „O5”, k. 108, 109, 113; tamże, doniesienia „1913”, s. 128; tamże, doniesienia „Andrzej”, s. 183, 184.

⁶⁷ IPN Po 04/1192 t. 1, *Plan operatywnych przedsięwzięć do sprawy agenturalnego* [opracowania] *krypt. „Wrzesień”*, 10 X 1950, s. 163-167.

⁶⁸ Tamże, s. 167.

⁶⁹ IPN 00231/173, t. 53 *Raport o wszczęciu rozpracowania obiektowego kryptonim „Alfa”*, 11 IX 1951, s. 38-53.

⁷⁰ Por. przypis 30. Oprócz wymienionych tam osób i E. Serwańskiego raport z 1951 r. wymienia jako figurantów sprawy Czesława Brzósę, Mariana Brustmana, Antoniego Bocheńskiego, Halinę Cimino, Zdzisława Kaczmarczyka, Piotra Mosia, Dominika Pogłodzińskiego, Eugeniusza Pauksztę, Janusza Pajewskiego, Wandę Rafalską, ks. M. Rode, Jerzego Schmidta [w raporcie Schmidta], Romana Stefańskiego, Rudolfa Sarrazima i Henryka Śmigielkiego, tamże, s. 52, 53.

⁷¹ Tamże, s. 44.

⁷² Tamże, s. 46.

Wśród planowanych przedsięwzięć operacyjnych zamierzano ponownie prześledzić przebywających w więzieniu członków „Ojczyzny”, by ujawnić powiązania tej organizacji z zagranicznymi siatkami wywiadowczymi, ustalić drogi łączności z zagranicą, dokładnie rozpoznać działalność organizacji w czasie okupacji i po wyzwoleniu oraz ustalić faktyczną rolę kleru w organizacji. Projektowano dokonanie kolejnych werbunków w środowisku „Ojczyzny”, zwłaszcza pod kątem rozpracowania grupy skupionej w Instytucie Zachodnim i w Związku Zawodowym Dziennikarzy. Planowano także usprawnić inwigilację figurantów, m.in. poprzez werbunek tzw. agentury mieszkaniowej, kontrolę korespondencji, czy obserwowanie wszelkich kontaktów.

W dniach 4-10 IV 1952 r. specjalna ekipa z MBP przeprowadziła w WUBP w Poznaniu kontrolę „Rozpracowania obiektowego krypt. ‘Alfa’ na mafijno-klerykalno-endecką organizację nielegalną ‘Ojczyzna’”⁷³. Wnioski nie były zbyt optymistyczne. Spośród 38 figurantów aktywnie rozpracowywanych było zaledwie 5. W rozpracowaniu wykorzystywano zaledwie dwóch tajnych współpracowników (TW), którzy na dodatek nie pracowali zbyt wydajnie. Aktyw środowiska „Ojczyzna” rozpracowywany był przede wszystkim przez Wydziały III i V, ale współpraca między tymi wydziałami pozostawała wiele do życzenia. Wydział V nie udzielał Wydziałowi III żadnych informacji o nastrojach i zachowaniach tego środowiska, ograniczał się do rozpracowywania tylko kilku figurantów, którymi był bezpośrednio zainteresowany, wobec czego Wydział III w ogóle nie orientował się, co się dzieje wśród „ojczyźniaków”. Nie analizowano setek dokumentów otrzymanych z Biura B, nie rozpracowywano kontaktów z zagranicą. Krytycznie oceniono również sam plan rozpracowania. Ubolewano także, że w 1951 r. nie było wśród figurantów żadnych aresztowań.

Efektom tej kontroli był obszerny Plan przedsięwzięć operacyjnych do rozpracowania obiektowego pod krypt. „Alfa” dot. środowiska org. „Ojczyzna” podpisany przez kierownika Sekcji II Wydziału IV Departamentu III MBP kpt. A. Blajera w dniu 10 IV 1952 r., a zatwierdzony przez naczelnika tego Wydziału mjr. Ryszarda Matejewskiego⁷⁴.

Najwięcej miejsca poświęcono w nim charakterystyce działalności „Ojczyzny” w czasie okupacji oraz po wyzwoleniu. Ocena środowiska była niezmiennie bardzo surowa. Przez cały okres okupacji członkowie „Ojczyzny” mieli robić wszystko, by „przygotować grunt dla objęcia władzy przez burżuazję polską, opracowując w tym celu plany gospodarki, organizując tajne szkolnictwo, prowadząc propagandę ustną i pisaną – wszystko po to by odciągnąć społeczeństwo od walki z faszyzmem hitlerowskim. Po wyzwoleniu Polski i objęciu władzy przez klasę robotniczą nie zrezygnowali ze swych nieuczynnych planów. Obok oszczerczej propagandy chwytali się najbardziej perfidnej działalności jak sabotaż i szpiegostwo”. Środowisko to uznane zostało za ciągle groźne, gdyż wielu b. członków „Ojczyzny” „zajmuje wysokie stanowiska w aparacie państwowym, gdyż są to ludzie o wyższym wykształceniu, którzy z tych pozycji w sposób zawołowany mogą prowadzić sabotaż, dywersje i szpiegostwo”⁷⁵. Praca operacyjna miała polegać w dalszym

⁷³ IPN Po 003/230 *Raport z przeprowadzonej kontroli w dniach 4-10 IV 1952 r. Rozpracowanie obiektowe krypt. „Alfa” na mafijno-klerykalno-endecką organizację nieleg. „Ojczyzna”*, s. 27.

⁷⁴ IPN 00231/173, t. 52 *Plan przedsięwzięć operacyjnych do rozpracowania obiektowego pod krypt. „Alfa” dot. Środowiska org. „Ojczyzna”*, s. 5-24.

⁷⁵ Tamże, s. 15, 16.

ciągu na zbudowaniu sieci agenturalnej, która miała informować resort o „wrogiej podziemnej działalności tego środowiska”. Surowo oceniona została pozyskana dotąd agentura, która nie „okazywała chęci do współpracy” i nie dostarczała istotnych materiałów. W „Planie operacyjnych przedsięwzięć” rozpracowaniem miano objąć 14 osób na terenie Warszawy, 17 na terenie Katowic, 7 na terenie Wrocławia. Na Pomorzu byli członkowie „Ojczyzny” objęci zostali osobnym rozpracowaniem o kryptonimie „Kwiaciarnia”, wszczętym 30 IX 1950 r.⁷⁶ Plan nie precyzował ilu było figurantów sprawy w Krakowie i Poznaniu (to ostatnie środowisko określono jedynie jako najliczniejsze).

Trzeba sobie uświadomić, iż w tym czasie nie istniała już większość instytucji, uznawanych przez służbę bezpieczeństwa za legalną przykrywkę umożliwiającą „Ojczyźnie” jej antypaństwową działalność, chociażby przez maskowanie więzi organizacyjnych pod płaszczykiem kontaktów zawodowych. W styczniu 1949 r. zlikwidowano MZO, zniesiono także zachodnie agendy w innych ministerstwach (np. Departament ZO w Ministerstwie Oświaty, czy Biuro Kongresowe w MSZ). Likwidacji, bądź znacznemu ograniczeniu uległa działalność Instytutów Śląskiego czy Bałtyckiego. W 1950 r. zlikwidowano też PZZ. Na placu boju, jako ostatni bastion „Ojczyzny”, pozostał Instytut Zachodni.

Nic dziwnego iż w wysłanym 29 XI 1952 r. przez naczelnika Wydziału III WUBP w Poznaniu mjr. Majkowskiego do Departamentu III MBP „Raportcie o przebiegu rozpracowania obiektowego” najwięcej miejsca poświęcono Instytutowi Zachodniemu⁷⁷. Miał on być „oficjalnym schroniskiem elitarnego trzonu ‘Ojczyzny’, który utrzymuje kontakty na terenie kraju z b. członkami tej organizacji. Stanowiska na terenie Instytutu zostały obsadzone przez aktyw ‘Ojczyzny’ aż do ‘personelu dołowego’”. Do pracy przyjmowane były wyłącznie osoby zaufane, co ogromnie utrudniało rozpracowanie agenturalne tego środowiska od wewnątrz. Zamierzano w związku z tym dokonać werbunku spośród pracowników IZ, a nawet przerwaniu zwerbowanego już „Wacława” wywodzącego się z „Ojczyzny” z Gdańska do Poznania. Przykładem wrogiej postawy dyrekcji Instytutu było np. przyjęcie do pracy świeżo wypuszczonego z więzienia E. Serwańskiego⁷⁸. „Pod pozorem prac zleconych Instytutowi Zachodniemu wiąże się każdego ‘Ojczyźniaka’ z trzodem kierowniczym ‘Ojczyzny’ i tym sposobem aktyw posiada oficjalne kontakty z całym środowiskiem i możliwości kształtowania myśli i kierunku ideologicznego b. org. ‘Ojczyzna’”⁷⁹. Raport ujawniał licznych współpracowników IZ rozsianych po całym kraju (od dr Emili Sukertowej-Biedrawiny w Olsztynie, przez prof. Marię Kiełczewską-Zaleską w Toruniu, prof. Andrzeja Grodka w Warszawie, prof. Mariana Friedberga w Krakowie do dr Stefani Mazurek w Opolu). Rozpracowaniem ich i ewentualnymi werbunkami zając się miały właściwe terytorialnie struktury resortu. WUBP w Poznaniu miał skupić swoją uwagę przede

⁷⁶ IPN 00231/173, t. 27 „Kwiaciarnia” – rozpracowanie obiektowe b. członków nielegalnej org. „Ojczyzna”, 1950-1952, s. 66. Por też raporty z przebiegu rozpracowania obiektowego pod krypt. „Kwiaciarnia”, 15 III 1951, 16 VIII 1951, 3 I 1952, 25 XI 1953, IPN 00231/173, t. 53, s. 3-28.

⁷⁷ IPN 00231/173, t. 53 *Raport o przebiegu rozpracowania obiektowego*, 29 XI 1952, s. 54-60. Środowisko IZ rozpracowywane było jednocześnie w ramach odrębnej sprawy obiektowej, której nadano kryptonim „Zachód”.

⁷⁸ Tamże, s. 54. Był on zresztą jedyną osobą spośród skazanych członków „Ojczyzny”, która zaraz po wyjściu na wolność nie tylko znalazła pracę, ale nawet była to praca zgodna z kwalifikacjami.

⁷⁹ Tamże, s. 57.

wszystkim na dyrektorze IZ prof. Z. Wojciechowskim, wicedyrektorze dr. M. Pollaku oraz na współpracujących z Instytutem prof. K. M. Pospieszalskim i A. Rogalskim.

Efekty podjętych działań ukazuje opracowany rok później (a więc już po śmierci Stalina i upadku Berii) przez kierownika Sekcji IV Wydziału III WUBP w Poznaniu por. B. Laczkowskiego „Raport o przebiegu rozpracowania”⁸⁰. Z satysfakcją odnotowuje on postępującą likwidację IZ, redukcje jego pracowników, trudności finansowe. Sytuacja ta spowodowała, iż kontakty b. członków „Ojczyzny” znacznie osłabły. Mimo to odnotowywano fakty wzajemnego wspomaganie się przez ludzi z tego środowiska. Najważniejsi figuranci sprawy byli już na wolności (J.J. Nikisch od marca, K. Sosnowski od maja 1953 r.). Obaj chorowali, byli bez pracy, prawie nie wychodzili z domu, unikali kontaktów⁸¹.

Mimo tak trudnej sytuacji środowiska zapął służb w kierunku jego dalszego rozpracowywania i kontrolowania nie wydaje się być w świetle tego raportu pomniejszy. Aktywnym rozpracowaniem obejmowano nadal 22 osoby⁸², a możliwości pracy aparatu polepszyły się dzięki nowym werbunkom informatorów o kryptonimach „Stefański” i „Słowikowski”⁸³.

Pewnym podsumowaniem całej sprawy jest przygotowany przez ppor. R. Duryńskiego z Wydziału IV Departamentu III MBP w lipcu 1954 r., zatwierdzony przez dyrektora Departamentu III płk. Julię Brystigerową „Raport o wykonaniu dotychczasowych i plan dalszych przedsięwzięć do sprawy kryptonim ‘Alfa’”⁸⁴. Stwierdził on, iż b. członkowie „Ojczyzny” utrzymują z sobą nadal kontakty towarzyskie i zawodowe, nie ustalono natomiast kontaktów o charakterze organizacyjnym. Fakt dążenia „ojczyźniaków” do zajmowania poważnych stanowisk zawodowych nie wydawał się już jednak taki podejrzany i uznano, że wynika on z faktycznych wysokich kwalifikacji tych ludzi. Jako figurantów sprawy raport wymienia zaledwie 16 osób (z czego 7 z terenu poznańskiego)⁸⁵. Środowisko to uznawane było w dalszym ciągu za wrogo ustosunkowane do PRL i potencjalnie niebezpieczne, ze względu na stanowiska zajmowane w aparacie państwowym, szerokie kontakty zawodowe i towarzyskie. Wszystko to mogło być wykorzystane do celów wywiadowczych, dlatego też należało nadal utrzymać w tym środowisku silną sieć informacyjną, by dokładnie je penetrować by „w porę zapobiec wrogiej robocie”.

⁸⁰ Po 003/230 *Raport o przebiegu rozpracowania*, b.d. [połowa 1953 r.], s. 7-13.

⁸¹ Tamże, s. 8,9.

⁸² Byli to: M. Pollak, A. Rogalski, Z. Wojciechowski, E. Serwański, F. Jaroszewski, Zbigniew Kaczmarek [faktycznie chodziło o Zdzisława Kaczmarczyka], Kazimierz Tasiemski, S. Kubiak, Irena Kędzierska, M. Brustman, Sylwester Kubera, J. Pajewski, Jan Borys, Adam, Barda, D. Pogłodziński, ks. M. Rode, R. Serrazim, J.J. Nikisch, K. Sosnowski, K.M. Pospieszalski, Halina Cieslakówna, E. Paukszta. Jesienią 1953 r. centrala naciskała na WUBP o pilne nadsyłanie raportów z przebiegu rozpracowania. Zachowało się pismo naczelnika Wydziału IV Departamentu III MBP ppłk. Borejszy z 3 XI 1953 r. skierowane do WUBP w Gdańsku – IPN 00231/173, t. 23, s. 70.

⁸³ Tamże, s. 7, 12, 13.

⁸⁴ IPN 00231/173, t. 52 *Raport o wykonaniu dotychczasowych i plan dalszych przedsięwzięć do sprawy krypt. „Alfa” założonej na b. członków org. „Ojczyzna”*, lipiec 1954, s. 41-57.

⁸⁵ J. J. Nikischa, E. Serwańskiego, K. Sosnowskiego, Z. Wojciechowskiego, M. Pollaka, S. Kubiaka, ks. M. Rode, A. Rogalskiego, S. Wyrebskiego, Z. Bednorza, S. Mazurek, K. Popiołka, T. Radę, J. Kolipińskiego, Karola Musioła i Włodzimierza Głowackiego.

Jak absurdalne były niektóre ustalenia zebrane przez resort w sprawie „Ojczyzny” w wyniku tylu lat żmudnej pracy wskazuje zachowany wykaz członków „Ojczyzny” opracowany przez MBP przypuszczalnie w 1952 lub 1953 r.⁸⁶ Obok faktycznych członków organizacji, których nazwiska zostały w wielu wypadkach zniekształcone (np. Niksel zamiast Nikisch, Kłapiński zamiast Kolipiński, Lityński zamiast Litoński) na liście znalazły się nazwiska osób, które nigdy nie należały do „Ojczyzny”, jak działacze Stronnictwa Pracy z Karolem Popielem na czele czy choćby zmarły już przed wojną Wojciech Korfanty. Czyjaś rozsądniejsza ręka przekreśliła nazwisko kard. Eugenio Pacelli (papieża Piusa XII).

Nie dysponujemy jak dotąd podsumowaniem sprawy obiektowej „Alfa” przez WUBP w Poznaniu. Wiadomo tylko, że została ona zamknięta oficjalnie w 1954 r., a w listopadzie 1957 r. materiały o wartości operacyjnej włączone zostały do nowo założonej „teczki zagadnieniowej” na organizację endeckie⁸⁷. Znacznie późniejsza, bo pochodząca z 1980 r. charakterystyka „Ojczyzny” opracowana przez Wydział II Biura C ówczesnego MSW⁸⁸ wymienia 91 nazwisk ludzi z „Ojczyzny”, objętych rozpracowaniem na różnych jego etapach, w tym 54 aktywnie rozpracowywanych. Z tego za najważniejsze uznano 23 osoby⁸⁹.

22 V 1958 r. Sąd Najwyższy uniewinnił Nikischa, Sosnowskiego i Serwańskiego, uznając zarzuty popełnienia przestępstw, za które skazani zostali w 1950 r. za bezpodstawne i niesłuszne⁹⁰. Mimo to służba bezpieczeństwa nie zaprzestała interesować się tym środowiskiem.

Inwigilacja poznańskiego środowiska „Ojczyzny” trwała długo. W styczniu 1956 r. założono sprawę ewidencyjno-obszerną na E. Serwańskiego, a w kwietniu 1958 r. na J.J. Nikischa. Jest rzeczą oczywistą, że rozpracowywano nadal K. Sosnowskiego, choć odpowiedniateczka nie zachowała się. Po przejściowym zakończeniu tych spraw w listopadzie 1960 r., w kwietniu 1970 r. założono sprawę ewidencyjno-obszerną o kryptonimie „Ojczyzna”, której głównymi figurantami byli ponownie J.J. Nikisch i E. Serwański (K. Sosnowski zmarł w 1966 r.). W teczkach ewidencyjno-obszernych zachowały się dowody inwigilacji aż do 1977 r.⁹¹

Na koniec kilka uwag podsumowujących. W toku rozpracowania „Alfa” w ogóle nie wyłynęła kwestia kontaktów ludzi „Ojczyzny” z Wielkopolską Samodzielną Grupą Ochotniczą „Warta”. Dziwi to tym bardziej, iż kilku „ojczyź-

⁸⁶ IPN, MBP 1223 *Organizacja „Ojczyzna” oraz Wykaz członków „Ojczyzny”*, b. autora, b.d. [1952?], s. 1-13.

⁸⁷ IPN Po 003/230 *Sprawa obiektowa krypt. „Alfa”*, b.d., s. 4.

⁸⁸ IPN Po 05/324, t. 2 K. Romaniuk, *Nielegalna działalność po wywoleniu grupy b. członków organizacji politycznej pn. „Ojczyzna” krypt. „Omega”*, Warszawa 1980, ss. 59.

⁸⁹ Byli to: J. J. Nikisch, Z. Bednorz, J. Kokot, J. Kolipiński, T. Kraszewski, S. Kubiak, S. Mazurek, E. Męciewski, C. Pilichowski, K. Popiołek, M. Pollak, K. M. Pospieszalski, ks. M. Rode, A. Rogalski, E. Serwański, S. Sieciechowicz, K. Sosnowski, A. Targ, S. Waszak, S. Roskosz, W. Wnuk, Z. Wojciechowski i St. Wyłębski. Jak widać opracowanie to pomija zupełnie nawet skazanych przez sądy członków „Ojczyzny”, jak K. Lesińskiego czy T. Biniasia.

⁹⁰ AmW WSR Sr 948/50 *Wyrok w imieniu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, 22 maja 1958 r., s. 362-365.

⁹¹ IPN Po 08/608, t. 1-2 *Sprawa ewidencyjno-obszerną dot. Edwarda Serwańskiego*; IPN Po 08/603 *Sprawa ewidencyjno-obszerną dot. Jana Jacka Nikischa*.

niaków” zostało skazanych za działalność w tej organizacji⁹². Ustalenia dokonane przez UB w sprawie „Ojczyzny” oceniane z perspektywy lat przez sam resort okazały się raczej mizerne. We wspomnianym już opracowaniu Biura C MSW z 1980 r. odstąpiono od tezy, że „Ojczyzna” jako organizacja podjęła po wojnie działalność antypaństwową. Prowadzić ją mieli tylko niektórzy członkowie tej organizacji⁹³.

Czy organizacja „Ojczyzna” rzeczywiście podjęła po wojnie działalność konspiracyjną i na czym by ta działalność miała polegać? Odpowiedź na te pytania po upływie tak wielu lat może okazać się bardzo trudna. W każdym razie wymagać będzie dalszych badań. Wszyscy znani mi członkowie tej organizacji twierdzili, iż żadnej nielegalnej pracy organizacyjnej nie prowadzili. Zatrudnieni w rozmaitych instytucjach, zajmujących się problemami ziem zachodnich i tzw. ziem odzyskanych, spotykali się często na gruncie zawodowym. Dyskutowali zagadnienia profesjonalne na odbywanych sporadycznie spotkaniach towarzyskich. Wtedy także wymieniali poglądy na tematy aktualnie ich zajmujące, oceniali bieżące wydarzenia, snuli prognozy rozwoju sytuacji w przyszłości. Posiadając zarówno dobre przygotowanie zawodowe, jak i duże wyrobienie polityczne, tworzyli z pewnością środowisko zdolne do wypracowania niezależnych osądów i podejmowania wspólnych działań. Rozwiązując organizację w lipcu 1945 r., jak to wynika z cytowanego już referatu J. Kolipińskiego, zostawiali sobie szerokie pole ewentualnego manewru. Obserwacja sytuacji politycznej, tak wewnętrznej, jak i zagranicznej nie skłaniała jednak do podejmowania działalności organizacyjnej, czy to jawnej czy podziemnej. Ludzie „Ojczyzny” widzieli i przeżywali zarówno klęskę prób wznowienia legalnej pracy przedwojennego Stronnictwa Narodowego, jak i bezpardonową rozprawę władz z konspiracją tak cywilną, jak i zbrojną. Kontaktowali się z działaczami SN, dążącymi do zalegalizowania stronnictwa, jak i z tymi, którzy wybrali drogę działalności nielegalnej, nie włączając się jednak w tworzone przez nich struktury. „Ojczyźniacy” zatrudnieni w instytucjach na ziemiach odzyskanych mieli służyć pomocą w legalizowaniu członków Narodowego Zjednoczenia Wojskowego, szukających na tych terenach schronienia i możliwości powrotu do normalnego życia. Niektórzy członkowie „Ojczyzny” byli kontaktowani z przybywającymi do kraju przedstawicielami rządu emigracyjnego, mieli jednak odrzucać proponowane im formalne stanowiska (tak było w przypadku J. J. Nikischa czy K. Sosnowskiego)⁹⁴. Kilku członków „Ojczyzny” weszło, jak już wspomniano,

⁹² Np. Jerzy Gronowski czy Marian Sobczak.

⁹³ IPN Po 05/324, t. 2 K. Romaniuk, *Nielegalna...*, s. 2-3. Wcześniejsza o rok charakterystyka sporządzona w Poznaniu podtrzymywała tezę o podjęciu przez „Ojczyznę”, jako organizację, działalności nielegalnej po wojnie. Por. IPN Po 05/324, t. 1, S. Tucholski, *Obóz endecki...*

⁹⁴ AmW WSR Sr 948/50 t. 1 *Protokół przesłuchania J.J. Nikischa*, 14 VII 1949, s. 150, 151; tamże, *Protokół przesłuchania J.J. Nikischa*, 18 VIII 1949, s. 156; tamże, *Protokół przesłuchania J.J. Nikischa*, 22 IX 1949, s. 159; tamże, *Protokół przesłuchania J.J. Nikischa*, 4 XI 1949, s. 167; tamże, *Protokół przesłuchania J.J. Nikischa*, 4 XI 1949 [inny], s. 169; tamże, *Protokół przesłuchania K. Sosnowskiego* 9 III 1949, s. 183; tamże, *Sosnowski Kirył, Sprawozdanie z mojej działalności powojennej*, 25 III 1949, s. 213; tamże, t. 2, *Protokół przesłuchania Zygmunta Lacherta*, 10 VIII 1949, s. 118, 19; tamże, *Protokół przesłuchania ks. Jana Stępnia*, 13 X 1949, s. 54; tamże, *Protokół przesłuchania Włodzimierza Bilana*, 13 X 1949, s. 55, 56; tamże, *Protokół przesłuchania Jana Felczaka*, 20 XII 1949, s. 62-64; tamże, *Protokół przesłuchania Mieczysława Pszona*, 21 XII 1949, s. 65, 66.

w tworzone na terenie Wielkopolski struktury WSGO „Warta”⁹⁵. Wydaje się, że tylko raz dyskutowali w swoim gronie o możliwości podjęcia legalnej działalności jako grupa. Było to wczesną jesienią 1946 r., gdy zbliżały się wybory do sejmu. Zastanawiali się wtedy, czy sensowne byłoby wystąpienie z własną listą wyborczą (ewentualnie w ramach Stronnictwa Katolickiego). Ostatecznie odrzucili ten pomysł, nie chcąc przyczynić się do rozczłonkowania sił będących w opozycji wobec Bloku Demokratycznego⁹⁶.

Ciekawym przyczynkiem do zrozumienia postaw i wyborów dokonywanych w warunkach drugiej połowy lat 40. przez wielu członków „Ojczyzny” może być fragment zeznań K. Sosnowskiego, który w następujący sposób motywował swoje przejście w 1947 r. z Instytutu Zachodniego do Wydawnictwa Pallotinum. „Zrozumiałem, że zarysowują się dwa światopoglądy przeciwne sobie, a to marksistowski i katolicki, oba zmierzające do opanowanie całego człowieka i całego świata. (...) Miała działalność [moja] zmierzać do pogłębienia moralnego i intelektualnego światopoglądu polskiego”⁹⁷.

ALEKSANDRA PIETROWICZ

Poznań

ABSTRACT

“Ojczyzna” (Motherland an underground) was a conspiracy organization operating in the years of German occupation of 1939-1945 on the territory of Great Poland and General-Gouvernement. In July 1945 it was disbanded and many of its members took up employment in institutions established on the so-called reclaimed lands. From 1947 the former members of “Ojczyzna” became the object of interest of the public security department. Many persons from this organization and its circle were invigilated as part of a case of uncovering a target code-named “Alfa”. Unsuccessful attempts at enlisting agents from among the former members of “Ojczyzna” ended in arrests and the launching of a formal inquiry. The article is based on the operational records of the Ministry of Public Security, regional offices of public security and the District Military Court. It presents the activity of the security apparatus directed against the Poznań milieu of “Ojczyzna” gathered among others in the Institute for Western Affairs.

⁹⁵ W relacji zastępcy komendanta WSGO „Warta” (potem prezesa Okręgu poznańskiego WiN) ppłk. Sylwestra Goślińskiego, złożonej 5 VII 1946 r. w dowództwie II Korpusu we Włoszech „Ojczyzna” wymieniona jest jako konspiracyjna organizacja polityczna współpracująca z „Wartą” – Instytut Polski i Muzeum im. Gen. Sikorskiego, Londyn, Kol. 138/265/122, s. 8. Por. też R. Wnuk, *Poakowska konspiracja antykomunistyczna w Wielkopolsce w 1945 r.*, „Zeszyty Historyczne WiN” z. 14, 2000, s. 69-70.

⁹⁶ AmW WSR Sr 948/50, t. 1 *Protokół przesłuchania J.J. Nikischa*, 22 IX 1949, s. 158, 159; tamże, *Protokół przesłuchania K. Sosnowskiego*, 5 IV 1949, s. 244; tamże, *Protokół przesłuchania K. Sosnowskiego*, 6 IV 1949, s. 246-248; tamże *Protokół przesłuchania K. Sosnowskiego*, 4 X 1949, s. 317, 318.

⁹⁷ AmW WSR Sr 948/50, t. 2, *Protokół rozprawy głównej w sprawie karnej Nikischa Jana Jacka s. Jana i in.*, s. 183.